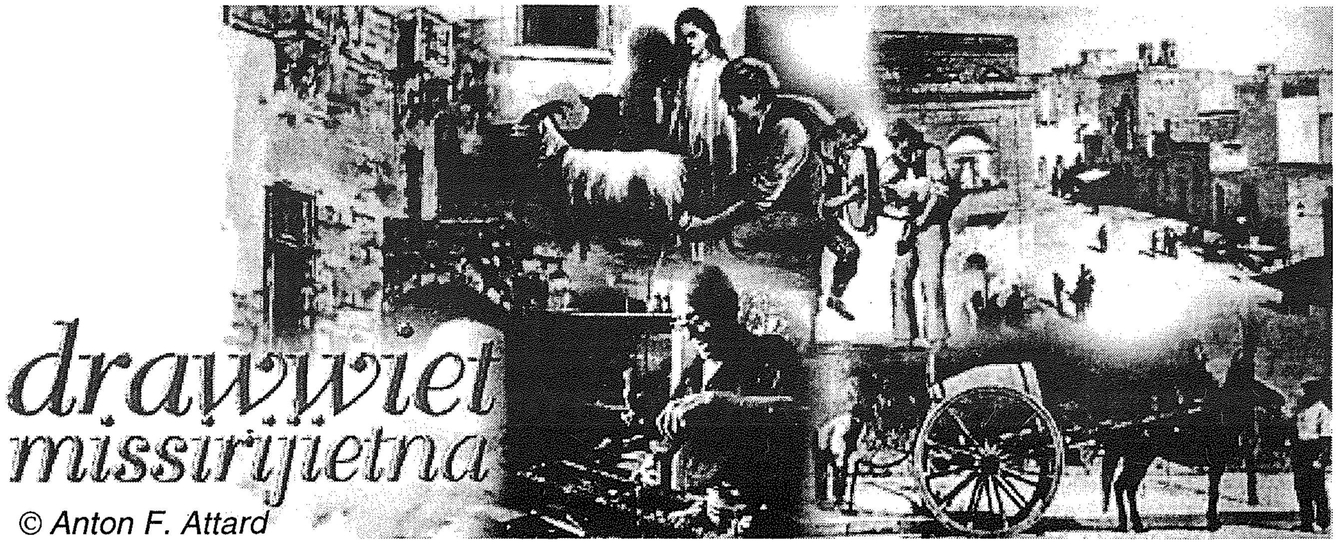

© Anton F. Attard

IL-MARA FIL-FOLKLOR GĦAWDXI

(L-Ewwel Parti)

Meta ngħidu folklor, bħalma qal tajjeb missier il-folklor Malti, Patri Manwel Magri, S.J., nifhmu l-għerf bla miktub tal-Maltin u l-Għawdxin. Dan il-għerf jappartieni lil kulħadd, nisa u rġiel. Imma n-nisa bħala nisa u l-irġiel bħala rġiel, dejjem skond is-sess, għandhom il-folklor distintiv tagħhom li ma jgħoddx għas-sess oppost. Illum se ngħid xi ħaġa fil-qosor dwar il-mara fil-folklor Għawdxi.

IL-ĠGANTA GĦAWDXIJA

Meta wieħed jiġi biex jitkellem dwar il-mara fil-folklor Għawdxi, wieħed ma jistax jibda bla ma jsemmi l-aktar mara famuża f'Għawdex: il-ġganta li ġarret il-ġebel il-kbir tat-tempji megalitiċi tagħna u tal-fdalijiet preistoriċi l-oħra li dari kienu aktar numerużi mil-lum. Din kienet Omm il-Għawdxin għaliex, skond il-leġġenda, il-Għawdxin huma wlied it-tifla tal-ġganta. Liema huma dawn il-fdalijiet?

Għandna qabel xejn it-Tempji Megalitiċi tal-ġgantija, dari magħrufa bħala t-Torri tal-ġganti. Għandna d-Dura tal-Mara f'ta' Ċenċ, aktarx fdal ta' tempju megalitiku jew ta' żmien il-Bronż. Wara dawn insibu l-ħaġra ta' Grunja fil-Qala, magħrufa bħal l-ġebla l-Wieqfa, u l-ġebla ta' Sansuna fix-Xagħra, ħaġra ta' dolmen imwaqqgħa.

Il-ħaġar ta' dawn il-fdalijiet megalitiċi kollha ġarritu l-ġganta Għawdxija. Skond il-leġġenda, din il-mara ta' saħħa tal-għaġeb ġarret dan il-ġebel fuq rasha minn ta' Ċenċ għax-Xagħra jew għal Qala. Kien ikollha but mimli bil-ful u t-tarbija mdendla wara daharha. Waqt il-mixi kienet tiekol il-ful u tagħżel il-masri jew qoton. Kultant twieżen il-ħaġra b'idha biex ma taqax. Verżjoni oħra ta' l-istess leġġenda tgħid li din il-mara ħadet il-ħaġra l-wieqfa tal-Qala biex toqgħod bil-qiegħda fuqha tgħasses il-għalqa tal-ful li kellha hemmhekk. Sa ftit żmien ilu n-nies tal-Qala kienu saħansitra juru ż-żewġ ħofriet fejn kienet tpoġġi saqajha. Dment li l-ful kien jagħmel, il-ġganta kienet tgħix b'saħħitha. Imma sena minnhom il-ful m'għamilx u l-ġganta ma kellhiex x'tiekol. Saħħitha bdiet tnin. It-tfal bdew jiddieħku biha u jgħidulha: Jekk għandek il-ħila erġa' erfa' dik il-ħaġra. U wara ftit il-ġganta mietet, iżda tifkira tagħha baqgħet hawn magħna fil-ħaġar kbir taż-żmien preistoriku.

Ċertament, dawn il-leġġendi ma nħolqux biss minħabba l-preżenza ta' ħaġar kbir li kien inissel biża' fost l-antenati tagħna. Setgħu nħolqu wkoll minħabba l-fgajjar jew statwetti tal-mara l-ħoxna li fil-qedem setgħu kienu aktar numerużi u li wieħed seta' jsibhom malajr qrib it-tempji tagħna.

IN-NINFA CALYPSO

Ma nafx jekk in-ninfa Calypso għandhiex titqies bħala mara nkella bniedma. Hi x'inhi, il-ġens tagħha huwa femminili. Kienet taġixxi bħan-nisa u għalhekk hija mara, insomma t-tieni l-akar mara famuża tal-gżira Għawdxija għaliex Għawdex jissejjaħ ukoll minn isimha, il-Gżira ta' Calypso. Skond il-leġġenda kienet toqgħod ġewwa għar fuq ir-riħ tar-Ramla l-ħamra magħruf sal-ġurnata ta' llum il-Għar ta' Calypso. Hawn kienet tgħix din in-ninfa u meta Ulysses safa mitfugħ fuq gżiritna minn tempesta qalila, meta daħal fil-għar huwa ltaqa' ma' Calypso. Minkejja li Ulysses kien ħsiebu biex imur lura Ithaca ħalli jara lil martu u lil ibnu, Calypso żammitu magħha u wegħditu s-saltna tal-gżira u ż-żgħożija eterna. Għal seba' snin sħaħ in-ninfa Calypso żammet lil Ulyssses fil-jasar tagħha sakemm l-allat ġiethom ħniena minnu u ordnawlha biex tħallih jitlaq. Bis-saħħa tan-ninfa Calypso Għawdex għandu attrazzjoni turistika li tiġbed eluf ta' turisti kull sena.

IL-MADONNA

It-tielet l-aktar mara famuża fil-folklor Għawdxi hija l-Madonna, omm Sidna Ġesù Kristu. Il-Madonna hija persunaġġ bibliku mill-iżjed importanti u l-aktar mara qaddisa fir-Reliġjon Kattolka. Ma setax jonqos għalhekk li ma ssibx postha fil-folklor tal-gżira ċkejkna tagħna. Infatti, l-ewwel leġġenda tgħidilna li meta l-Appostlu San Pawl ġie Malta hu żar ukoll lil Għawdex. Hawn hu ddedikalha t-Tempju ta' Giunone fuq il-għolja fejn illum hemm iċ-ċittadella. Il-verita' li nistgħu nisiltu minn din il-leġġenda hija li l-ewlenin insara bidlu t-tempju pagan tagħhom dedikat lill-alla-mara u qaddsuh lill-akbar qaddisa tar-reliġjon tagħna. Kif inhija d-drawwa, huma attribwew dan il-għemil straordinarju lill-akbar appostlu - lil missierna San Pawl.

Skond it-tradizzjoni l-Madonna hija mara li tinteressa ruħha f'dak li jkun qiegħed jiġri f'din il-gżira u f'dak kollu li hu Għawdxi. Infatti leġġendi oħra jgħidu li meta darba oħra kienu se jibnu t-tempju tagħha fuq il-Għolja ta' Gelmus, hija ġarret il-ġebel għal fuq il-Għolja tal-Kastell, għaliex hemm riedet li tinbena l-knisja tagħha, u l-istess għamlet meta kien se jinbena s-Santwarju tal-Qala f'tas-Salib għaliex il-Madonna riditu f'tal-ħalq fejn jinsab illum. Jingħad ukoll li raġel magħtub minn twelidu li kien rikoverat fl-Isptar tax-Xjuħ, li sa l-1974 kien fi pjazza San Franġisk, darba ra viżjoni ta' kwadru tal-Madonna ta' Pomej li waqaf fuq il-weraq tal-bajtar ta' d'Indja li kien hemm. Xi snin wara fl-istess post inbena s-Santwarju tal-Madonna ta' Pompej mit-twajba Karolina Cauchi.

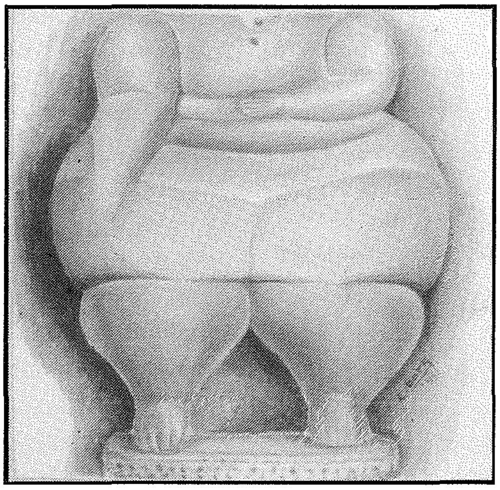

Meta kienet qiegħda tinħadem il-qanpiena l-kbira (hawn min igħid iż-żgħira) tal-Knisja Matriċi, illum Kattidral, dehret mara li xeħtet ħoġor deheb fl-inħasa. Dik il-mara ma kienet ħadd ħlief Sidtna Marija. Għalhekk, nhar il-festa ta' l-Assunta dik il-qanpiena ddoqq hekk sabiħ u melodjuż. Nhar il-15 ta' Awissu, jum l-Assunta jingħad li l-infern jagħlaq u l-Madonna bi grazzja tiegħu lil kulħadd il-ġenna. Hija ma tridx li nhar it-tlugħ tagħha fis-sema xi ħadd jintilef fl-infern.

Fil-ġlieda ta' l-Insara kontra l-Misilmin, l-Assunta taż-żebbuġ kienet tidher tħaġġar lill-egħdewwa invażuri u treġġagħhom lura lejn il-baħar minfejn kienu jkunu ġew. Skond ma jingħad, fil-festa ta' Santa Marija ta' l-1598, kemm l-insara Għawdxin kif ukoll it-Torok Misilmin raw dehra tal-Madonna. It-Torok hekk bezgħu li fetħu l-qlugħ u telqu. Wieħed kaptan ta' xini, maqbud f'maltempata, għamel wegħda lill-Madonna li jibnilha knisja fuq l-ewwel art li jara. Kienet il-għolja ta' Dbieġi l-ewwel art li ra. U kompla l-wegħda tiegħu billi hemm bena knisja ċkejkna lill-Assunta. Wieħed bidwi mlaqqam il-Lindju kien waqa' lsir. Hu wiegħed lill-Madonna li jekk jeħles mill-jasar jibnilha niċċa. Meta fil-fatt ħeles mill-jasar bena n-niċċa tal-Madonna ta' l-Anġli fix-Xagħra. Iżjed fuq in-niċeċ. In-nies tal-Għarb bnew in-niċċa tal-Fgura fil-bidu tar-raħal għaliex kienu qegħdin jinstemgħu ħsejjes kbar. Imbagħad il-ħsejjes ma nstemgħux iżjed.

IL-MARA FIL-LEĠĠENDI GĦAWDXIN

Għawdex huwa l-gżira tal-leġġendi. Ma jistax jonqos, mela, li f'bosta leġġendi Għawdxin in-nisa jilagħbu parti prominenti. Jingħad li l-aqwa leġġenda Għawdxija hija dik ta' San Dimitri. F'din il-leġġenda naraw lil Żgugina jew żguga titlob lil San Dimitri biex jerġa' jġibilha lil binha waħdieni li kien insteraq mit-Torok. Żgugina wiegħdet lil San Dimitri li tixgħellu qasba żejt li ddum tixgħel minn fil-għodu sa bil-lejl. San Dimitri b'miraklu ġibilha 'l binha, u Żgugina żammet il-wegħda: u saħansitra anki meta l-knisja għerqet taħt il-baħar, id-dawl inemnem ta' Żgugina baqa' jixgħel u għadu hemm jixgħel sa llum.

Mara leġġendarja oħra hija Selika li kienet toqgħod fl-inħawi tal-Belliegħa, ir-Rabat, Għawdex. Din kellha seba' xebbiet il-ġmiel tagħhom. Darba minnhom rathom il-mara li tgħajjen. Selika bagħtet lit-tifla ż-żgħira ġġib l-ilma mill-għajn li kien hemm ġewwa għar fond fil-qrib. U din għerqet fil-belliiegħa ta' l-ilma ġewwa dak il-għar. Waħda wara l-oħra marru x-xebbiet ifittxu lil xulxin, u waħda wara l-oħra għerqu fil-belliegħa tal-għar. In-nies dak il-għar bagħditu u radimitu biex qatt iżjed ma jerġa' jibla' lil ħadd.

Il-leġġenda tal-Forn ta' Marsalforn hija magħrufa sewwa. Hija leġġenda ta' żmien it-Torok. Dawn attakkaw lil Għawdex u ħabtu għall-forn li kien jinsab f'din il-bajja. Fih kien hemm diversi nisa, fosthom waħda zoppa, li meta ntebħu bil-wasla tat-Torok ħarbu jiġru. Imma żoppa baqgħet lura. Biex teħles mit-Tork li ried jaħtafha, tefgħetlu l-għaġina f'wiċċu u għamietu. Leġġendi simili jingħadu dwar Kanċla li kienet toqgħod ħdejn il-ħotba li ġġib isimha qrib il-Għolja ta' Ġurdan u l-Forn ta' Mulejja fil-Qala.

Ta' żmien it-Torok ukoll insibu l-leġġendi ta' tfajliet maħtufa mill-kursari Torok. Il-leġġenda tat-Taraġ tal-Bniet tgħidilna li xi bniet kienu qegħdin jirgħaw l-merħiet tagħhom meta qabżu fuqhom it-Torok, ħbewhom ġewwa ħofra, u wara li ħarbtu u serqu kulma sabu, reġgħu marru għat-tfal u ġarrewhom magħhom

għal fuq il-mirkeb tagħhom li kien qiegħed jistenniehom taħt il-blat għoli tal-bajja tad-Dwejra. Leġġenda simili tgħidilna li meta xi tfajliet kienu qegħdin jaħslu l-ħwejjeġ fuq l-Għadira ta' Sarraflu, xi Torok ħatfuhom u ħaduhom magħhom fil-jasar.

Meta fl-1736 il-Patrijiet Kapuċċini riedu jibnu Kunvent f'Għawdex huma żaru tliet postijiet li kienu ġew offruti lihom fejn kellhom jibnu dan il-Kunvent. Post minnhom kien ħdejn il-kappella tal-Madonna tal-Grazzja fit-triq li mir Rabat tieħu għall-bajja ta' Marsalforn. Meta rathom, waħda mara xwejħa devota stagħġbet u qalet: dawn huma l-patrijiet li kont nara deħlin ta' kuljum f'purċissjoni fil-kappella. Meta qalulha li dawk il-patrijiet qatt ma kienu ġew Għawdex, hija xorta waħda kompliet tinsisti li l-libsa tagħhom kienet verament bħal dik li kienu lebsin dawk il-patrijiet. U kien f'dan il-post li eventwalment inbena l-Kunvent tal-Kapuċċini f'Għawdex.

Mara oħra leġġendarja li ma tissemmiex b'ismiha, imma li x'uħud isejħulha Marija, kienet dik li kienet iżżur il-Madonna tal-Knisja taż-żejt fir-raħal tal-Għarb. Din il-mara dejjem xtaqet li jkollha ż-żejt ħalli tkun tista' tagħtih għal-lampier tal-Madonna. Imma kienet fqira wisq. Darba minnhom, b'miraklu, il-Madonna pprovditilha għajn taż-żejt biex ikollha biżżejjed x'tagħti u żżomm għall-ħtiġijiet tagħha. Minħabba r-regħba tan-nies il-għajn taż-żejt nixfet għal kollox, imma din il-knisja qadima baqgħet tissemma bħala l-Knisja taż-żejt.

IL-MARA FIL-ĦREJJEF GĦAWDXIN

Fil-ħrejjef li jingħadu f'Għawdex wieħed jista' jsib bosta elementi li minnhom jista' mbagħad jislet l-opinjoni tan-nies dwar il-psikoloġija popolari tan-nisa. Fil-ħrafa Għawdxija tar-raġel li kien jifhem l-annimali jitkellmu nitgħallmu li s-serduk għandu għoxrin mara u kollha joqogħdu għar-rieda tiegħu malli jferfrilhom ġwenħajh, u r-raġel ma setax isib tarf ta' mara waħda ħlief meta qabad il-bastun u ried jagħtiha xebgħa bih. Mela, mal-mara trid tkun sod biex tirrispettak. 'Il-mara li qatlet lil żwiegħa' hija eżempju ieħor klassiku li meta mara turiha li inti ta' l-affari tiegħek allura toqgħod għar-rieda tiegħek. Il-ħrafa tat-tiġieġa turina safejn tasal mara. Din issusspettat f'waħda li serqitilha tiġieġa. Hekk kif dik niżlet mill-qrar telgħet tiġri flokha u qalet: Allura t-tiġieġa nroddha? Mhux diġa' għidtlek biex troddha, qal il-Konfessur li ħaseb li kienet l-isess mara. U hekk saret taf li hi kienet serqitilha t-tiġieġa. Il-ħrafa taż-żewġ furnara, it-tnejn nisa, twissina li hawn nisa tajbin u nisa ħżiena. Il-furnara l-ħażina nħarqilha l-ħobż u t-tajba damet toħroġ ħobż mill-forn bla ma seta' jispiċċa. Dan kollu għax tat biċċa ftira lil tifel fqir li kien ġesu' nnifsu. ħrafa oħra tgħidilna li l-mara għandha tkun onesta minnha. Mill-bqija tista' tidħak bir-raġel kemm trid. Waħda mara ftehmet ma' raġel biex jistaħba f'kamra fil-kampanja b'erbgħa għasafar f'idejh. Meta kienet ma' żewġha riedet tmur f'dik il-kamra. żewġha ma riedx jemmen li f'dik il-kamra kien hemm xi ħadd għaliex malli martu daħlet fil-kamra dak telaq l-erba' għasafar. Kieku kien hemm xi ħadd ma kienx ikun hemm għasafar, ħaseb żewġha. Imma meta ra r-raġel ħiereġ sar jaf li mara tista' tqarraq bik kif trid. U min ma semax bil-ħrafa ta' kif il-mara daħket bix-xitan? Imma ħawnhekk mhux il-lok fejn nirrakkonta din il-ħrafa. It-tfajjel li ried jiżżewweġ hija ħrafa ta' wieħed li ried jiżżewweġ u kull darba missieru jħassarlu għax kien igħidlu f'widnejh li l-għarusa kienet oħtu. Fl-aħħar, it-tfajjel mar qal lil ommu. U ommu qaltlu: Dik iżżewwiġha kemm trid għax dak mhux missierek! Il-ħrafa 'La tafdax qalbek mal-mara' turina li l-mara kelma ma żżommhiex. 'It-tifel li sawwat 'l ommu' turina li, min ma jweġġahx lil ommu, Alla jikkastigah.